

Kiss Róbert Károly

NÉPMŰVELÉS ÉS NÉPISKOLÁK KLEBELSBERG KUNO ÉLETMŰVÉBEN

„...ha sikerül nekem, hogy az általános iskolába járást keresztülvigyem, abban közéleti szereplésem legfőbb jutalmát fogom látni.”

SZOMORÚ ÖRÖKSÉG

Az első világháború okozta trauma kulturális téren is megrázta az országot. A területi elcsatolásoknak köszönhetően határon túlra került művelődési és kulturális intézményeink nagy része. Klebelsberg a megmaradó intézményrendszer talpra állítását, kiegészítését tartotta reformprogramja egyik legfontosabb támpillérenek.

Már államtitkárként is meggyőződése volt, hogy a Trianon okozta agóniából való kitörés egyik meghatározó eszköze a nemzet úgymond kulturális felemelése. Mindezt a politika egyeduralmának megtörésével, a konzervatív osztályok, a vagyonos polgárok megnyerésével és mindenfajta forradalmi változás nélkül kívánta végrehajtani.¹ Kultúrpolitikáját meghatározta a neonacionalizmus eszméje, amely határozott nemzeti szemléletet éppen úgy magába foglalt, mint amennyire elutasította a korra jellemző vadhajtásokat, így a fajvédelem, vagy a „turánizmus” gondolatát. További meghatározó pillére volt ennek a vezérelvnek a vallásos nevelés igénye, az irredentizmus és az ellenforradalmiság.²

Reformelképzeléseire nagy hatást tett a magyarországi tanyavilágban lévő „iskolaéhség”, amely az első világháború előtti időszak hibás gyakorlatát tükrözte vissza.³

¹ Hencz Péter: *Gróf Klebelsberg Kuno: a harmadik évezred minisztere*. Bába és Társai Könyvkiadó, Szeged, 1999. 13-17

² Jóború Magda: *Köznevelés a Horthy-korszakban*. Kossuth Kiadó, Bp., 1972. 47-55.

³ Ennek a rossz gyakorlatnak elsődleges oka az volt, hogy a dualizmus időszakának magyarosítási törekvéseinek köszönhetően elsősorban a később elszakított nemzetiségiek által lakott te-

Feladatának tekintette az itt élő mezőgazdasági népesség bekapcsolását az alsó fokú oktatás vérkeringésébe. Mindezt a kormányzat által is támogatott Alföld-programmal párhuzamosan nem a tanyavilág eltüntetésével, sokkal inkább a művelődés lehetőségének helyben való elérhetőségével próbálta megvalósítani. Klebelsberg a súlyos problémákkal küzdő vidéket, amely talán a török-kor óta a legelmaradottabb volt, egyszerre szemlélte nosztalgiával és szomorúsággal: *„Emberek vagyunk és hangulatunk sokszor hullámszik, de mindig megnyugtat, ha az Alföld ébredésére gondolkodom.”*⁴

A szocialista történetírás igyekezett megvádolni a kultuszminisztert azzal, hogy cselekedeteit a periférián élők elnyomása motiválta, ellenforradalmisága okán egyszerűen munkás és parasztság ellenesnek tartották. Sárközi István a következőképpen fogalmaz: *„Mélységesen gyűlölte a munkásosztályt, a szegényparasztságot és félt is tőlük. Félt attól, hogy ha azok hatalomhoz jutnak, veszélybe sodorhatják a tőkés-földesúri osztály hatalmát.”*⁵ Huszti József egy ezzel merőben ellenkező véleményt fogalmaz meg, mikor azt állítja, hogy Klebelsberg csodálattal nézte azt az „új honfoglalást”, amely az elnéptelenedett alföldi területek agrárnépességének köreiből volt megfigyelhető. Ők voltak azok, akik a *„legtermékenyebb munkát vállalták, amelyet magyar ember csak végezhet”*. Huszti a továbbiakban így ír Klebelsberggel kapcsolatban: *„Örül a lelke, hogy most – végre! – utánaemehet az iskoláival a tanyai népnek a szállásokra, s drága kincsként az addig elhanyagoltak közé viheti a nemzeti gondolatot, a vallás értékeit, a gazdasági életben való érvényesülés nagyobb lehetőségét”*.⁶

Még államtitkárként kezdett hozzá a tanyai iskolák és internátusok szervezéséhez, valamint felállított a minisztériumban egy osztályt, amelynek a helyzet pontos felmérése volt a feladata. Az ország sorsának jobbrafordulását a műveltségi szint emelésétől remélte, amelyet viszont a legszűkebb néprétegekkel kívánt elkezdeni, így a hangsúlyt az alapokra, az elemi népiskolákra helyezte.

Az elemi iskolák építését először Mária Terézia Ratio Educationisa, majd a báró Eötvös József nevével fémjelzett 1868. évi XXXVIII. törvény szabályozta. Utóbbi haladó szellemisége ellenére csak korlátozott keretek között valósulhatott meg az anyagi eszközök hiányossága miatt. Klebelsberg többször jegyezte meg azt, hogy a törvény ugyan bevezeti az iskolakötelezettséget (büntetőjogi felelősség terhe mellett), de nem törődik azzal, hogy mindehhez hiányoznak az iskolaépületek. *„Itt a magyar népművelésnek olyan rákfenejéről van szó, amelyen*

rületekre építettek iskolákat, így például az egyedülállóan homogén, magyarok által lakott alföldi területek iskola nélkül maradtak.

⁴ Huszti József: *Klebelsberg Kuno életműve*. Budapest, MTA, 1942. 237.

⁵ Sárközi István: Klebelsberg Kuno kultúrpolitikája és annak szegedi aspektusai. In.: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. Szerk.: Farkas József. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1979. 198.

⁶ Huszti József: i. m. 250.

nem lehet sem törvénnyel, sem rendelettel, sem a tanügyért való határtalan lelkesedéssel, sem ékesszólással, sem frázisokkal segíteni, hanem igenis téglával és malterrel: népiskolák tömeges építésével, és pedig ott, ahol helyszűke miatt beiskolázatlan gyerekek vannak.”⁷

A nemzetiségi területekre épített iskolák miatt 1920 után jelentősen megcsappant az újépítésű iskolák száma a megcsonkított országban, amelyről az alábbiak szerint vélekedett Klebelsberg: „Még, mint a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának főnöke, a koalíciós időkben egy emlékiratban tiltakoztam az ellen, hogy gyönyörű, új állami iskolai épületeinket majdnem kivétel nélkül nemzetiségi területre építettük akkor, a nagy magyar Alföldnek és Dunántúlnak magyar vidékeit azonban rendszeresen elhanyagoltuk. A világháború után sajnos meg kellett érnem azt a szomorú elégtételt, hogy álláspontunk akkori ellenzői is belátták, hogy igazam volt. Egyedül Trencsén megye iskoláiba 10 millió aranykoronát költöttek bele és már terube volt véve hasonló akció Máramaros megyében is. A Trencsén megyére költött építési hitel elegendő volna az alföldi tanyai iskolázás kérdéseinek tökéletes megoldására.”⁸

A magyar népoktatás szervezete tehát már a világháború előtt sem működött olajozottan és ez a helyzet azt követően is tovább romlott. A legnagyobb problémát az iskolai férőhelyek hiánya mellett a tanárhiány jelentette (egy tanárra a háború végén átlagosan mintegy 60 diák jutott). A túlszűfoeltság ellenére is jellemző volt azonban az, hogy a tankötelesek mintegy fele nem járt iskolába. A háború alatt az iskolaépületek gyors romlásnak indultak, sok esetben raktárnak, vagy kaszárnyának használták őket.

Mіндеzen hátráltató tényező okán kellett a közvéleménynek is szembesülnie azzal a ténnyel, hogy 1920-ban kiemelkedően magas, 12,2% az analfabéták aránya. Amint látható 1925-ig a szűkös anyagi háttér miatt csak a legszükségesebb építkezésekre került sor. Ezen csak némileg segített az az 1921-es törvény, amely a birtokosok számára előírja az uradalom területén élő mezőgazdasági népesség számára az iskola állítás kötelezettségét, egyben megerősíti az elemi iskola elvégzésének kötelezettségét.¹⁰

Az 1920-as évek közepére, elsősorban az ipari termelés rohamos növekedésének és a népszövetségi kölcsönöknek köszönhetően, olyan feleslegek halmozódnak fel az államkasszában, amelyek lehetővé teszik egy átfogó állami program beindítását. Az 1925-ös évben 2 230 000 pengővel támogatta a kormány a programot, amely támogatás az elkövetkezendő években az ugyancsak magasnak mondható másfél mil-

⁷ Magyar népoktatás. Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi Minisztériuma kiadásában. Bp. 1928. 97-110.

⁸ Interjú Gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszterrel. *Pesti Napló* 1924. november 25. 5.

⁹ Kornis Gyula: *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp.: 1928. 27-40.

¹⁰ Kornis Gyula: i. m. 67-71

liós összegben állandósult. Az anyagi háttér talán legjelentősebb részét azonban mégsem a hazai, hanem a külföldi források jelentették.¹¹

Huszi József meglátása szerint „Klebsbergnek sikerült az egymást felváltó pénzügyminiszterek szemében, úgynevezett kellemetlen miniszteré előlépnie, de minden ügyessége ellenére az olajos korsóból, főleg eleinte inkább csak csöppent, mint csurrant”¹²

A feltételek megteremtése Klebsberg optimizmussal töltötte el, amelyet a Nemzetgyűlés előtt egy 1925-ös beszéde is tükröz. „...a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca egyben honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem és a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat és ezekkel az eszközökkel kell mindig, újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar, viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes és erős...” Szónoklata végén a „történelmi felelősség „súlyával próbálja képviselőtársaival érzékeltetni a kulturális viszonyok felvirágoztatásának és ezen belül is a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok alapvető oktatásának, ehhez pedig az anyagi fedezet biztosításának fontosságát.”¹³

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG ISKOLÁZTATÁSÁRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY

Az iskolaprogramot az anyagi fedezet megteremtésén túl törvényi eszközökkel is alá kellett támasztani. Ezt az 1926 márciusában hatályba lépett „A mezőgazdasági népesség iskoláztatásáról” szóló törvény volt hivatott biztosítani, amely megnevezése ellenére nem zárta ki hatálya alól a városi népességet sem. Kivételt egyedül Budapest székesfőváros képezett, amely képviselőtestülete kérésére maradt ki a törvényből.

Az 1.§ mintegy preambulumszerűen fogalmazza meg a törvény célját. Ezen kívül meghatározza, a terület nagyságának és a tankötelesek számának arányában hol szükséges iskolát építeni. Arra az esetre, ha a sajátos területi viszonyokból kifolyólag végképp nem lenne célszerű felépíteni egy iskolát valamely körzetben, akkor internátust (napközis otthon) kell létrehozni.

Rendelkezik az anyagi fedezet kérdéséről és ezen belül is az állami támogatás lehetőségéről, valamint az ezt biztosító Országos Népiskolai Építési Alap felállításáról. A pénzügyi háttér megteremtésének kérdésében nagy szerepet szán az ún. érdekeltségeknek, vagyis akiknek érdeke az, hogy a körzetben lakók iskoláztatása

¹¹ T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Mikszáth Kiadó, Bp., 1998. 23-25.

¹² Huszi József: i. m. 243.

¹³ T. Kiss Tamás: *A magyarországi kulturális minisztériumokról*. Bp., 1993. 230-250.

megoldott legyen. Ez az érdekelttség tulajdonképpen nem más, mint a körzetben lakó valamennyi vagyonnal, illetve jövedelemmel rendelkező személy. Az iskola építése és fenntartása elsősorban az ő hozzájárulásukból termődött meg. A törvény precízen írja körbe, hogy milyen szolgáltatásokkal tartozik az érdekelttség az anyagiaktól a természetbeni hozzájáruláson keresztül az egészen konkrét feladatokig, mint például a gyermekek fuvarozása.

Az államot az iskola számára legmegfelelőbb földterület, vagy épület esetében kisajátítási joggal ruhazza fel a törvény. Meghatározza továbbá az Államépítészeti Hivatal szerepét is az épületek tervezése és kivitelezésével kapcsolatban.¹⁴

Az iskolák külső ügyeivel a felekezeti és világi iskolaszékek foglalkoztak. Ezek felett másodfokú hatóságként ott állottak a királyi tanfelügyelőséggel, míg a legfőbb állami felügyeletet a vallás és közoktatásügyi miniszter látta el.¹⁵

ISKOLAÉPÜLETEK, TANERŐ, TANTERVEK

Az elemi iskolák 9/10-es része fiúkat és lányokat közösen foglalkoztató közös iskola. Az iskolák közül egyre több az „egy iskola több tanító” elven működő, úgynevezett osztott iskola, valamint azon iskolák száma is gyarapszik, amelyek a teljes szorgalmi időszak alatt működnek. Az iskolák lehettek felekezeti, vagy államiak. Ezenkívül megkülönböztették községi iskolákat és az ún. érdekeltügyi iskolákat, amelyek olyan birtokosok és jövedelemmel rendelkező lakosok vagyonából épültek, akik saját uradalmukon, körzetükben képesek és hajlandók voltak a mezőgazdasági népesség oktatására. Bár elsősorban előbbieket működtek állami pénzből, utóbbiakat is próbálta segíteni a központi költségvetés. Az állami szerepvállalás anyagi részét egy elkülönített szerv, az Országos Népiskola Építési Alapon keresztül bonyolították le.¹⁶

Számokban kifejezve látható, hogy az állami iskoláknál az egy tanítós iskolák száma az időszak végére 405-ről 425-re, a két tanítós iskoláké 136-ról 350-re, a három tanítósoké 58-ról 92-re, a háromnál több tanítós iskolák esetében 330-ról 429-re nőtt. Ebből is jól látszik, hogy minden iskolatípus gyarapodik, ezen belül is azonban a modernebbnek számító két, vagy több tanítós iskolák számában érzékelhető nagyobb növekedés.¹⁷

Az iskolák modern, vörösfenyő padlózattal, palatetővel ellátott téglapépületek voltak. Főként városban és a falvakban egy egytanítós iskola esetében az épület egy

¹⁴ 1926. évi VII. törvény. <http://www.1000ev.hu>

¹⁵ Kornis Gyula: i. m. 67-71

¹⁶ Kornis Gyula: i. m. 48-49.p.

¹⁷ Szabó Attila: A trianioni Magyarország közoktatási infrastruktúrája. *Földrajzi Közlemények*. 2007. 1-2. sz. 44.

tanteremből és a tanító lakhelyeül szolgáló két szobából, előszobából valamint egy konyhából állt. Két tanító esetén a lakóterület megnagyobbodott, ennél nagyobb tanári testület esetén pedig tanítói tanácsterem, iroda sőt szolgálatok is megtalálható volt. Tanyasi iskolák esetében a tanítók számára külön épületben biztosították a lakhatást. Ugyancsak a tanyasi iskolák esetén gazdasági épületekkel is kiegészülhetett az intézmény. Általnos jelenség volt, hogy a nem felekezeti iskolákban is biztosítottak külön kápolnát a hitélet gyakorlására.

Az iskolák helyét statisztikai adatok segítségével állapították meg. Amennyiben a kiválasztott helyszínen a tulajdonossal nem sikerült megegyezni, az állam jogosult volt kisajátítási eljárást kezdeményezni (lásd fentebb). Az építkezés előtt versenytárgyalást tartottak a kivitelezővel. A program ütemterve szerint elsőként a befejezésre váró, vagy félbemaradt iskolák továbbépítésével foglalkoztak. Ezeket követték az iskolátlan községek, majd a külterületek iskoláinak megépítése és legvégül foglalkozott a zsúfolt tantermek bővítésével és a leromlott állapotban lévő épületek felújításával.¹⁸

A programnak minden nehézség mellett meg kellett küzdenie Magyarországi településszerkezetének anomáliáival is. A falvakban és városokban nem okozott problémát az iskola elhelyezés. Itt a tanulók könnyen megközelíthették az iskolát. A városokhoz közeli tanyák gyermekei ugyancsak a községi intézményekbe járhattak. Nehezebb volt azonban a helyzet ott, ahol a tanyákat nagybirtokok választották el egymástól, mint például Karcag térségében, ahol 3-4 ezer kataszter hold területre mindössze 30-40 gyermek jutott.

Szeged tipikus tanyás város volt. A népiskolák jelentős része „érkezett” az alföldi tanyavilágba, amelyek építésében a város és a tehetősebb birtokosok, így a Pallavicini grófok is fontos szerepet vállaltak. 1927-ben például a város vállalta fel az anyagi terhek 20%-át és az építési telkek megszerzését. Klebelsberget nagy büszkeséggel töltötte el, hogy az 1926-ban eltervezett ötezer tanteremből és tanítói lakásból az ötezrediket a hön szeretet Alföld fővárosában Szeged-Rókuson személyesen adhatja át.¹⁹

Az említett Rókus-városrész esetében (ahol később éppen az ötezredik. Iskolai objektum fog ünnepélyes keretek között átadásra kerülni) kiemelten sürgőssé vált egy korszerű, a kor kívánalmainak is megfelelő elemi iskola megépítése, amelynek kezdeményezéséről a Szeged Városi Iskolaszék ülésén elhangzott felszólalás is tanúságot tesz az alábbiak szerint:

„Kasszer Lajos iskolaszéki tag újból felhívja az iskolaszék figyelmét arra az elszomorító állapotra amelynél fogva a város egyik tekintélyes része, a Rókus városrész az elemi népiskola épületét már évek óta nélkülözi, s eme városrész tankötelesei a távolabb lévő városrészek iskoláiba kénytelenek járni...”

¹⁸ Magyar népoktatás... 110-118.p

¹⁹ Hencz Péter: *Klebelsberg Kuno, Szeged kulturális életének mecénása.* (Tanulmány)

„...Az elemi népiskola jelen szervezete szerint 6 osztályú, tehát legalább is 6 fiú és 6 leányosztályú népiskolai épület építése volna szükséges. Ezen kívül tanítói, tanítónői, igazgatói, könyvtári és tanszermúzeumi szoba, felszerelt tanterem, sőt az állandó felügyelet és ellenőrzés szempontjából igazgatói lakás is a modern iskolának legegyszerűbb kelléke. Amiért is indítványozza, hogy az iskolaszék e mai üléséből egy iskola sürgős felépítése iránt tegyen a város tanácsának előterjesztést azaz, hogy az építendő iskola terveit a városi tanács véleménye megtétele végett az iskolaszéknek annak idején megküldeni szíveskedjék...”²⁰

Az iskolaátadási ünnepség 1930 október 25-én egyébként annak az ünnepségsorozatnak a keretében történt, melynek során az árvíz és a trianoni diktátum okozta pusztulásból feléledt várost ünnepelte az ország. A Fogadalmi templom felavatása, vagy az egyetem zárókő letétele mellett talán eltörpült a rókusi iskola-épület átadási ünnepsége, de az újságok tudósítása szerint azért erre a momentumra is a kellő figyelem háruult.

A Magyar Hírlap beszámolója szerint a kormányzó és kísérete díszfogaton délután 2 órakor érkezett meg az iskolához. Kiss Károly tanfelügyelő köszöntője után a tornateremben felállított díszemléken foglalt helyet Horthy Miklós és felesége. A termet megtöltötték az érdeklődő szülők és a tantestület tagjai. Klebelsberg Kuno ünnepi beszédében méltatta azt a munkát, amelyet a nemzet a népművelés érdekében az 1920-as pusztítás ellenére elvégzett, továbbá halálával emlékezett vissza Wlassics Gyulára, aki a Milleniumra építette fel hazánk első ezer népiskoláját, majd a további feladatokat is számba véve így folytatja: „Az eddig létesült ötezer népiskolai tanteremmel és tanítói lakással az ország szükséglete kielégítve nincs. Összesen 9000 tanteremre és tanítói lakásra lenne szükség, de ennek több, mint fele, íme elkészült, ami nagy esemény egy ilyen elszegényedett nemzet életében.”²¹

Arányaiban a népiskolai tanteremek közül mintegy 3306 az Alföldre, 1393 a Dunántúl, 301 pedig Észak-Magyarország területeire jutott. Az Alföldön belül is elsősorban a tanyavilág és Budapest környéke részesült a legtöbb építkezésben. A falvakban, sőt a városokban is épültek iskolák, dacára annak, hogy a program nem elsősorban a községek népességét célozta meg. Az összes magyarországi község (értsd falu és város) mintegy egyharmada szerepelt az építkezéseket megtervező ún. „tájékoztató listákon”.²²

1931-ig összesen 5748 tanterem és 2278 tanítói lakás, ehhez 1555 népkönyvtár és 1500 iskolai könyvtár épült.

²⁰ Szeged Szabad Királyi Város Iskolaszékének iratai. Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML). IV/B-1432-5-7. kötet

²¹ A szegedi országos ünnepen a kormányzói pár. *Pesti Hírlap* 1930. október 26. 5-6.

²² dr. Benisch Artúr: A népiskolai építési akció mérlege. *Néptanítók lapja* 1930. november 1. 43-44. sz. 3-4

Az iskolák külső és belső képéről, a nebulók mindennapi életéről kapunk képet egy hajdani diák leírásából, aki egy Kiskunmajsa melletti iskola mindennapjairól számol be:

„A kiskunmajsa-kőkúpusztai Klebelsberg-iskolában tanultam meg a betűvetést. Nem csak iskolába jártam oda két esztendeig, hanem ott is éltem. Cimboráim az iskolatársaim voltak. Szándékosan nem osztálytársakat írtam, mert az osztálytaniskola révén a hatodikosok között is voltak cimboráim. Mi kisebbek felnéztünk a nagyobbakra, akik viszonzásul vigyáztak reánk, nem éltek vissza testi erejükkal. ...

...Az új iskola az 1920-as évek közepén, vagy végén épült a pusztá közepén. A távoli tanyákról az apostolok lován is el lehetett érni egy órán belül. A Klebelsberg-iskolák nem egy kaptafára készültek. A községtől tíz kilométernél is messzebbi iskolák két tantermesek voltak. A termeket és az egyikhez csatlakozó kápolnát harmónikafallal lehetett egybenyitni. Az ilyen iskolák udvarán harangláb is volt. A hajnali, déli és estéli harangzó a tanyák istenfélő népét nem csak a földi lét végeségére figyelmeztette, hanem a napi munka ritmusában az órát is helyettesítette. Az én kedves iskolámban a közösségi használatra épült rész egy nagy légtérű tanteremből és egy tágas előszobából állt. A tanteremben száz gyermeknek is jutott ülőhely ...

... A tanteremmel egy fedél alatt volt a tanító szolgálati lakása. Mennyezete alacsonyabb volt, mint a tanteremé, pontosabban a padlózata volt magasabb. Ablakai olyan magasak voltak, hogy a pástázó csendőr csak a ló hátáról tudott bekapogni. A tanító néni az éjszakába nyúlva, lámpavilágnál javította a rengeteg füzetet. Ha világított az ablak, a járőr mindig megkérdezte, hogy van-e valami baj, vagy újság. Telefon nem lévén az iskola volt a pusztá központja, ahol hosszú őszi, téli estéken mindig rengeteg ember megfordult. Izzadtak a falak a rendszeres népművelési előadásokon, amelyeket a tanító néni diáképek vetítésével tett látványosan is érdekessé. Az akkori diákok legalább négyszer akkorák voltak, mint a mostanában használatosak. Villany nem volt, de a majsai gőzmalomban feltöltött akkumulátor jó fényforrás volt a dia és episzóp vetítésére is alkalmas masinához. A Klebelsberg-iskola épületéhez az akkori idők legjobb felszerelése is társult ...

... A főépülettel párhuzamosan álló, nagy alapterületű melléképületben volt a tehén és a lóistálló, osztott szinten a disznóknak és a tyúkoknak volt helye. Volt az épületben két nagy kamra és a nagy létszámhoz méretezett klozetrendszer. Az udvaron kemmafehérlett. A vizet egy jó vizű, zárt felépítésű kerekes kút adta nekünk és a környék lakóinak.”

Az elemi iskolai oktatást szolgáló Klebelsberg-iskolákon kívül mezőgazdasági képzést szolgáló iskolák is épültek. Ilyen iskola volt a Szeged-Felsőközpont (mai nevén Balástya) mezőgazdasági iskolája.²³

²³ Mészáros István: *Magyar iskolatípusok*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp., 1991. 21.

A tanítók száma a világháborúban, majd azt követően erőteljesen megcsappant, ami az épületek számának párhuzamos csökkenése miatt az addigi iskola-tanerő arányt lényegesen nem változtatta meg. A trianoni határok kialakulásával tömegesen kezdődik meg a magyar ajkú tanerő beáramlása, amelynek a kormányzat az 1922-ben törvényileg szabályozott (köztisztviselők elbocsátásáról rendelkező) B-listás rendszerrel tudott gátat szabni. Az 1925 utáni építkezéseknek, az iskolák számának rohamos növekedésének köszönhetően az így elbocsátott tanerő lassan visszatérhetett korábbi hivatásához, ami Klebelsberg számára különösen nagy lelki megnyugvást jelentett.²⁴

A tanítói állás elnyerésének alapja a tanítóképzőben szerzett oklevél volt. Ezen felül az állami iskolák esetében kinevezés, a felekezeti esetén választás által nyerték el állásukat. A tanítók saját ügyeik előmozdítása érdekében megyénként tanítóegyesületekbe tömörültek. Szolgálati jogviszonyukat egyébként egy 1907-es törvény szabályozta.²⁵

A tanterveket illetően az 1925-ben megalkotott általános tanterv játszotta a fő szerepet, amelynek központjában a hazafiság elmélyítése, a hit és erkölcsbeli jártasság átadása és ezeknek a gyakorlatba való átültetése került. Az alsóbb osztályokban csak olvasást, magyar nyelvet, számtant, vallástant, éneket tanítottak, valamint szerepelt az órarendben a testgyakorlás is. Előbbieket főként beszélgetős formában adták elő a nebulóknak, ügyelve ezzel a családtól való elszakadás, és a szellemi terhelés újszerűségéből fakadó problémák elkerülésére. Az ötödik osztálytól indult meg a többi tantárgy, immár rendszeres számonkérésekkel egybekötött oktatása.

A természettudományok oktatása nem az általános ismereteken, hanem a tanulók sajátos környezetvilágának megismerésén alapult s a mindennapi, észlelehető jelenségek vizsgálatából vonnak le általános következtetéseket. Az öntudatos hazafi jogainak és kötelességeinek megismertetése, a testi nevelés fontossága, a gazdasági és egészségügyi alapismeretek oktatása mind azt a központi akaratot fejezte ki, hogy a népiskolákba járó gyermekek a kor szellemének megfelelő hazafi és öntudatos nevelésben részesüljenek.²⁶

A tantervekkel kapcsolatosan az első évek tapasztalatait saját iskolája tekintetében egy népiskolai igazgató az alábbiakban foglalta össze:

„A tantestület fő célja legyen a beható ismétlés. Mindent a gyermekkel mondasunk. Közlő forma csak ott, ahol a tudásban hézag mutatkozik ...

A magyar nyelv tanítását sikerült mindenütt a nemzeti-, vallásos- és erkölcsi nevelés szolgálatába állítani. A fogalmazás tanításánál is elértük a célunkat. Gondolataikat a gyermekek úgy szóban, mint írásban szabatosan, csinosan tudják kifejezni. A nép-olvasás azonban jobban sikerült volna, ha a hangsúlyos olvasásra törekszünk ...

²⁴ Magyar népoktatás...: 84-86.

²⁵ Kornis Gyula: i. m. 67-71.

²⁶ Magyar népoktatás... 122-136.

...Örömmel állapítom meg, hogy a földrajz tanításánál a térképolvasásban szép előrehaladás észlelhető, mely az ismétlések alatt még tökéletesedni fog. Ugyancsak itt kell kihasználni az időt arra is, hogy megtanulják a gyermekek jól, hogy mit vesztettünk el a trianoni átkos békével: területben, bányákban erdőkben, stb ...

... A történelem ismétlésével arra törekedjünk, hogy az események közötti kapcsolatot szilárdá tegyük ...

... Most nyílik a legjobb alkalom arra is, hogy a gyermek a gyógynövényeket és azok fontosságát megismerje. Ezen gyógynövények közül sok terem nálunk vadon is. Ne elégedjünk meg azzal, hogy a gyermek megismerje magát a növényt, hanem tudja annak hasznát is. Emellett ismerje meg a gyermek a nálunk gyakori állatbetegségeket és azok gyógyítási módját is ...²⁷

Az alábbiak is megerősítik azt, hogy a korszellem, a tanulók és saját környezetük kapcsolata és az értelemre ható tanítási módszerek és nevelés milyen erősen hatotta át ezen népiskolák oktatási struktúráját.

A népiskoláknak köszönhetően két megkérdőjelezhetetlen eredményt ért el a kultuszminiszter hazánk művelődési szintjének tekintetében. Az egyik az alábbiakban részletezett analfabetizmus csökkenése, a másik pedig az, hogy az elemi iskoláknak köszönhetően olyan társadalmi csoportok kerültek be az oktatás vérkeringésébe, amelyek erről korábban nem is álmodhattak. Ezen felül megnyílt számukra az esély az alacsony paraszti sorból való kiemelkedésre. Példaként említem a Délmagyarország cikkét, amely erről a jelenségről számol be. A cikk írója az 1926/27-es eredmények alapján 20%-os javulásról beszél. Ehhez a cikk tanúsága szerint hozzájárult az, hogy a tanfelügyelet is szigorúbban ellenőrizte a tanulók hiányzásait, valamint azon objektív tény is, hogy az azt megelőző évben nem söpört végig nagyobb járvány Magyarországon. Szeged városa ezen felül 200 millió koronával segítette az iskolákat, így a fűtés hánya sem okozhatott gondot. Mindezek eredményeképpen a cikk beszámol ama örvendetes tényről, hogy a népiskolákból egyre több gyermek igyekszik középiskolába. „Szentmihálytelken, ahonnan még egy gazda fia sem került be a középiskolába, egyszerre 6 tanuló jelentette be, hogy az 5. osztály már nem végzi el és, hogy ezután már középiskolába jár.”²⁸

AZ ANALFABETIZMUS FELSZÁMOLÁSA ÉS AZ ISKOLÁN KÍVÜLI NÉPMŰVELÉS

A Habsburg Birodalom oktatáspolitikájában nem játszott döntő szerepet a parasztság számára az írni-olvasni átadása, félő volt ugyanis, hogy az alapvető mű-

²⁷ Nagyszéksői Körzet Elemi Népiskolájának iratai. CSML, VIII-156-1.d.

²⁸ Az elemi iskolákban a békebeli nivå fölé emelkedett az oktatás. *Délmagyarország*. 1927. augusztus 10. 3.

veltség egyben a „zavaros eszmék” terjedésének is utat engedne. Klebelsberg, igaz az oroszországi eseményekkel kapcsolatban, határozottan úgy vélekedett, miszerint tévedés azt hinni, hogy a kultúra hajlamossá tesz a revolúcióra, a tudatlanság pedig immunitást ad a forradalom ellen. *„Láttunk revolúciókat művelt és műveletlen népeknél is, a különbség csak az, hogy a műveltebb népek forradalmait az eszmék jobban áthatják, míg a műveletlen népeknél a forradalom brutálisan jelentkezik. , az embereket halomra gyilkolják, vagyonukat elszedik, milliók válnak hontalanná, minthogy azt Szovjet-Oroszországban láttuk.”*

Bár az analfabetizmus felszámolása már az 1968-as törvénynek is fontos pontja volt, az 1920-as népszámlálás adatai kimutatták, hogy csonka Magyarországon 8 millió eberből 1 millió nem tudott olvasni. Ezt az ijesztő számot persze tovább árnyalja a probléma térbeli megoszlásának aránya is, amely később a népiskolák létesítésénél is fontos szempontnak bizonyult. Így például, míg 1920-ban Moson megyében 10,1%, addig Máramarosban 79,2%(!) az analfabéták száma. A térbeli megoszlás mellett, a felekezetek között is mutatkoztak eltérések, amennyiben a korábbi időszakban a protestáns iskolák fordítottak nagyobb gondot az írás-olvasás elsajátítására.

Az elemi népiskolák hálózatának kiépítése természetesen, a várakozásoknak megfelelően enyhített ezeken a problémákon, míg a felnőtt lakosság esetében az iskolán kívüli népművelés eszközeivel próbálták orvosolni az aggasztó helyzetet. Így a program eredményeképpen az 1920-as évek végére, az 1920-as 1 millióról, 700 ezerre sikerült leszorítani az analfabéták számát úgy, hogy közben az ország lakossága éppen ennyivel nőtt.²⁹

Bár mennyire is sikeresnek volt mondható a népiskola program által felvállalt azon cél, hogy a legkisebbek is megszerezhessék Magyarországon az alapvető, nélkülözhetetlen műveltséget, számba kellett venni azt, hogy így is maradt egy jelentős réteg, amely koránál fogva nem ülhet be az elemi iskola padjaiba. Hogy ezt az űrt is betöltse valahogy, a kultuszminiszter felállította az Iskolán Kívüli Népművelés Országos Bizottságát. Ennek elsősorban az volt a feladata, hogy megteremtse az anyagi fedezet lehetőségét ennek a programnak is.

A program lényege az volt, hogy az érdeklődés felkeltésére alkalmas és a helyi életviszonyokat is figyelembevevő tudást átadó, ismeretterjesztő előadásokat és a konkrét oktatói tevékenységet magába foglaló tanfolyamokat indítsanak. Utóbbiak különböző tárgykörökben indultak. Így például az analfabéta tanfolyam célja, az írás, az olvasás és az alapvető számtani műveletek elsajátítása volt.³⁰

Az iskolán kívüli népművelés legelterjedtebb intézménye formája, az először Dániában életre hívott népfőiskola volt. Hazánkban a népfőiskolákon általában magyar irodalomból, történelemből, egészségtanból, jog- és alkotmánytanból, va-

²⁹ Magyar népoktatás... 122-136.

³⁰ Kornis Gyula: i. m. 73-78.

lamint mezőgazdasági ismeretekből tartottak előadássorozatokot. Az iskolán kívüli népművelés célja azonban a konkrét ismerete, tudományok elsajátításán túl a hazafias érzelmek felkorbácsolása volt. Mint ahogy azt egy népfőiskolai tanító megfogalmazta: „Az a feladatunk, hogy megragadjuk a már felnőtt lelkét is, megragadjuk a nemzeti gondolat jegyével.”³¹

Népiszkolai hálózatunk kiépítésével és az iskolán kívüli népművelésintézményesítésével Klebelsberg Kuno megteremtette mindenki számára azt a lehetőséget, hogy tehetségének, tudásának megfelelően kiemelkedhessen abból a környezetből, amely korábban béklyóba kötötte, egyben felszámolta ezzel azt a nagyfokú tudatlanságot és iskolázatlanságot, amely koloncként lógott a magyar társadalom nyakán. Ez is szükségszerű része volt annak a haladó szellemiségű reformprogramnak, melynek köszönhetően Magyarország szellemi síkon is be tudott kapcsolódni Európa vérkeringésébe. A program modernnek tekinthető jegyein túl azonban nem felejthetjük el annak konzervatív élet sem. Klebelsberg Kuno ugyanis tisztába volt azzal, hogy nem lehet széleslátókörű és modern szellemi elitet képezni olyan fiatalokból, akik feladják nemzeti kultúrájuk legbecsesebb értékeit, akik nem hajlandók hagyományaikat ápolni és múltjukat tisztán látni. Ezt a hitvallást szemléletesen fejezi ki tanévnyitó köszöntőjében egy iskolaigazgató:

*„Csaknem 3 és félhavi pihenés után-úgymond-a mai nappal újból dologhoz látunk, hogy egyetemes munkánkat ismét egy lépéssel közelebb vigyük a megvalósuláshoz: újból kinyitjuk kebelünk belsejét, hogy a gondunkra bízott sokaság az ott épített és az Aeterna Hungária képével díszített oltár tűzével melengetve, velünk együtt megszeresse Nagymagyarország feltámadásába vetett hitünket, annak éljen és ha kell meg is haljon”.*³²

³¹ H. Sas Judit: A magyar népművelés története. Tankönyvkiadó, Bp., 1963. 70-72.

³² Szeged-Alsóközpont Körzeti Elemi Népiszkola tanácsülési jegyzőkönyvei (1925 szeptember 11.) CSML, VIII-169.-1.d.